

Guerra i pau: el poble contra el rei

Magí Sunyer

(Universitat Rovira i Virgili)

En la literatura històrica del segle XIX, les guerres adquireixen un protagonisme important, en consonància amb una Història concebuda més com una successió de batalles i guerres que no pas des de paràmetres socials i econòmics.¹ Si en aquella Edat Mitjana tan visitada el trobador hi representa l'art i, en bona mesura, la pau, el cavaller hi té com a ofici el combat, la guerra, tant si és particular, en torneig o com a cavaller errant, com quan agafa forma de xoc entre exèrcits. Les lletres idealitzen el guerrer, el cavaller, com a heroi suprem i el codi de valors de la cavalleria. La idealització, com en els relats medievals, supera qualsevol intenció de versemblança: pensem només que aquells cavallers en lluita contínua, ferits amb freqüència, de vegades de gravetat, en una època en què la ciència mèdica no estava gaire evolucionada; devien presentar un aspecte ben lamentable en edats que avui en dia encabim dintre del terme «joventut». Deixem, però, els enfrontaments personals, més o menys esportius. La literatura tendeix a presentar una Edat Mitjana a la Península Ibèrica dominada per un procés lineal de conflicte religiós en el qual les legitimitats estan marcades d'antuvi des de la consideració que la Península és essencialment cristiana i que la dominació musulmana és il·legal i temporal. Com que, als Països Catalans aquest procés va acabar en el segle XIII, les lluites posteriors ja no tenen aquest caràcter de «croada» i només el recobren en l'enfrontament contra els turcs a l'imperi bizantí.

Resulta remarcable que els conflictes de l'Edat Moderna presentin una altra disposició completament diferent. És tant d'aquesta manera

1. Aquest estudi forma part de la investigació del grup de recerca Identitat Nacional i de Gènere a la Literatura Catalana, de la Universitat Rovira i Virgili, del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC) (2009 SGR 644) i del projecte FFI2012-31489, finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad. He actualitzat l'ortografia dels textos prenormatius.

que quan algun text sosté un plantejament similar al medieval —posem per cas «La batalla de Lepant», de Jacint Verdaguer— adquireix, per això mateix, aspecte anacrònic. A partir del segle XVI, els grans conflictes dels catalans tenen el caràcter de lluita del poble contra el rei. Encara ho podríem formular en termes més radicals: de lluita de la pau, representada per un poble pacífic organitzat en institucions de sistema representatiu que es defensa contra les agressions de sobirans amb comportament i pretensions absolutistes. S'ha de precisar que la caracterització d'aquest tipus de conflicte comença una mica abans, en la guerra de la Generalitat contra Joan II.

La diferència fonamental de tractament entre els dos tipus de conflictes, els medievals i els moderns, rau en el fet que en els moderns la literatura presenta una de les parts que s'enfronten sense un exèrcit regular i organitzat. No s'amaga la intervenció de militars professionals en aquesta banda, però es posa l'accent, sobretot en un poble en armes per la defensa dels seus drets. Diguem-ho amb terminologia liberal, publicitada amb tanta insistència per Víctor Balaguer: el poble lluita per defensar la llibertat, un sistema democràtic —en els paràmetres de cada època— contra l'absolutisme i la tirania.²

Hem de distingir tres nivells en aquesta formulació: en el primer, s'hi ha de col·locar la guerra de Germanies; en el segon, la guerra de la Generalitat contra Joan II; en el tercer, la guerra dels Segadors i la guerra de Successió.

Les revoltes de les Germanies valenciana i mallorquina van ser llegides per servir d'exemple per al sistema de llibertats que es proposava com a alternativa a l'absolutisme de l'Antic Règim. El nacionalisme espanyol va publicitar una altra revolta, la dels comuners castellans —contemporània a les Germanies—, amb la mateixa significació. Mitificada i simbolitzada en termes de combat contra l'opressió reial sobre el poble, va convertir Juan de Padilla en personatge preferit de la literatura liberal i republicana i va fornir el color morat de la bandera republicana espanyola. A Mallorca, l'exemple dels agermanats, personificat en els cabdills Joan Colom i Joan Crespí, va ser reivindicat per ajuntaments i va congregar multituds en celebracions liberals

2. Per a un tractament més extens i focalitzat en aquest aspecte del tema, remeto al meu article, en premsa, «Catalunya i democràcia. El cercle de Víctor Balaguer en 1857-1860».

i republicanes del Trienni Liberal i del Sexenni Democràtic. Fou un fenomen amb prou consistència perquè intel·lectuals conservadors, com Josep Maria de Quadrado, se sentissin obligats a argumentar contra el mite. A València, la revolta i els seus líders més destacats, Joan Llorenç, Guillem Castellví, «Sorolla» i el misteriós «rei Encobert» han estat adoptats com a referents pel valencianisme polític progressista dels segles XIX i XX. Una abundant bibliografia en forma de poesies, drames i novel·les, en català i en castellà, analitzats de manera exemplar per Eulàlia Duran, va donar forma a la popularització d'aquests conflictes i dels herois agermanats en els termes que s'han exposat.³

Les altres tres guerres van ser objecte d'una simbolització conjunta durant els anys cinquanta en el cercle de Víctor Balaguer i Lluís Cutchet amb aquesta mateixa significació de lluita per les llibertats democràtiques. A més, van afegir la dimensió catalanista en el context d'una decadència nacional que es feia arrancar del Compromís de Casp. Des d'aquesta doble càrrega mítica, adquireixen una significació superior que, sobretot al segon i al tercer, els fa ocupar un paper central en la seqüència mítica del catalanisme. Ens centrarem en els dos darrers, però la guerra del segle XV també mereix un espai, per uns quants motius.

La decisió de Casp, traumàtica per a la lectura catalanista de la Història, va generar un «heroi dissortat», Jaume d'Urgell, i l'entronització d'una dinastia castellana. En aquest context, castellà esdevé sinònim d'absolutista, i l'evidència ve donada en la màxima representació del mite democràtic, que oposa constitucionalisme a despotisme en la disputa entre Joan Fiveller i Ferran d'Antequera. Però és en Joan II que es concentren tots els trets negatius dels Trastàmara, per la seva actuació com a rei i pel segon matrimoni amb Joana Enríquez, no tan sols castellana sinó, a més, mare de Ferran I, el protagonista del segon trauma catalanista del segle XV, amb prou feines expressat en la literatura anterior al catalanisme polític. Amb caràcter de tabú,

3. Eulàlia DURAN. «La guerra de les Germanies i la seva interpretació». *Randa*, núm. 1, p. 25-61. El capítol del meu llibre *Els mites nacionals catalans*. Vic: Eumo, 2006, és una síntesi de l'article d'Eulàlia Duran. Ben poca cosa hi vaig poder afegir.

per tant.⁴ La mitificació extrema del príncep de Viana té aquesta explicació. L'acusació a Joana Enríquez d'haver assassinat el fillastre perquè el seu fill Ferran fos rei, també. S'interpreta que si Carles de Viana hagués succeït son pare en el tron, la unió dinàstica amb Castella no s'hauria produït. Són arguments de la literatura del segle XIX proporcionats per la política del segle XV: recordem que el príncep fou objecte d'una immediata canonització popular, i institucional per part de la Generalitat, com a «sant Carles de Viana» i que es va intentar, sense èxit, que el Vaticà confirmés l'aclamació del poble.⁵ La guerra que esclata després de la seva mort es planteja entre el màxim òrgan representatiu dels catalans, la Generalitat, i un rei tirànic. En els textos vuitcentistes, qui lluita és el «poble» contra l'exèrcit reial i ho fa per defensar drets elementals que resultaven molt comprensibles si es traspassaven al segle XIX. Els herois són anònims, només en alguna ocasió es personifica la posició «catalana» en el comte Hug de Pallars i, amb el recurs a l'anacronisme, en el gran poeta del segle, Ausiàs Marc.⁶ Encara, adonem-nos que bona part de l'escassa literatura sobre Ferran el Catòlic es refereix a l'atemptat de Joan de Banyamars, un home del poble que, boig o lúcid, intenta matar el rei — a mesura que ens acostem al catalanisme polític s'argumentarà que per fer justícia.

En els dos grans conflictes de la Història moderna, aquest plantejament es desenvolupa de manera plena. Fa temps vaig argumentar que l'antiga opinió que la literatura catalana del segle XIX anterior als anys vuitanta havia evitat aquestes guerres per no ocupar-se dels enfrontaments amb Castella no tenia cap mena de fonament.⁷ En la

4. La intenció d'aquest article no és establir la relació de la literatura vuitcentista que desenvolupa la visió de cada un dels conflictes. Per a això, tant per a la guerra contra Joan II com per a la dels Segadors i la de Successió, remeto el lector interessat al meu llibre esmentat, *Els mites nacionals catalans*.

5. Vegeu Eulàlia DURAN. «La funció de les llegendes en la historiografia». A: *Història i llegenda en el Renaixement. Estudi General*, 23-24. Girona: Universitat de Girona, 2003-2004, p. 72.

6. En concret, a Víctor BALAGUER. *Ausiàs March. Drama en cuatro actos*. Barcelona: Librería Nacional y Etranjera de Salvador Manero, 1858, i Víctor BALAGUER. *Amor a la patria*. Barcelona: Imprenta nueva de Jaime Jepús y Ramon Villegas, 1858.

7. Magí SUNYER. «La guerra de Successió a la poesia catalana romàntica». A: *Símbols i mites a l'Espanya contemporània*. Reus: Centre de Lectura, 2001, p.

revolta dels Segadors, els abusos de l'exèrcit reial, la iniquitat del rei, només parcialment exculpat en perjudici del comte-duc d'Olivares, són subratllats sense excepció i justifiquen la revolta. La falta de sensibilitat del rei quan el conflicte esclata condueix a l'exaltació del sistema representatiu català, que en alguns textos ocupa moltes pàgines, i a convertir aquesta fonamentació democràtica de la raó catalana en definitiva. Més encara: el debat entre els historiadors de l'època sobre la possibilitat que s'hagués proclamat una república catalana a començaments de 1641 i, en qualsevol cas, la condició de «país sense rei» de Catalunya en guerra van alimentar la doble mitificació del conflicte com a mite de la separació i com a mite republicà.⁸ Ja té aquest caràcter en la primera remesa literària sobre el mite, de finals dels anys cinquanta, però encara més quan és sobretot el teatre controlat per Frederic Soler — com a dramaturg o com a empresari — el que modela la significació de l'enfrontament i dels seus protagonistes més destacats, sobretot Pau Claris. L'obra de més èxit sobre Claris, de Conrad Roure, es va convertir en peça de repertori en centres republicans, alguns dels quals exhibien bustos o retrats de Claris al costat dels grans homes que havien protagonitzat la lluita eterna per la llibertat.⁹ Al costat, també, de Rafael Casanova, amb la mateixa significació però sense una especificitat republicana tan exclusiva. Claris, els Segadors, van ser poc utilitzats com a referents pel sector més conservador d'escriptors catalans anteriors al catalanisme polític; Casanova va ser sempre un element de coincidència.

El caràcter «popular» dels segadors que van entrar a Barcelona el dia de Corpus va patir una interferència que no va fer més que reforçar-lo a partir de mitjan anys cinquanta, quan es va introduir la idea que els bandolers del barroc havien estat lluitadors per la llibertat i per Catalunya, contra l'absolutisme i els abusos castellans. No insistí gaire sobre el tema perquè en altres ocasions l'he desenvolupat,

---

163-189.

8. En parlo a «Els Segadors i Pau Claris a la literatura catalana romàntica». A: *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes / XLVIII*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 257-279 i de manera resumida a *Els mites nacionals catalans*.

9. Pere GABRIEL. «Mites republicans. Els federals catalans i Pau Claris». A: *Símbols i mites a l'Espanya contemporània*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 2001, p. 99.

només vull recordar que l'operació va ser conduïda des del cercle barceloní progressista i republicà i que va comptar amb aportacions literàries i històriques destacades de Manuel Angelon, Víctor Balaguer i Josep Anselm Clavé, entre altres i que va promoure la mitificació de Perot Rocaguinarda, i sobretot, Joan Serrallonga.¹⁰ El primer de manera directa i el segon a través de la seva viuda Joana van ser fantosament implicats en la revolta de 1640, de manera que els famosos segadors haurien estat bandolers, en una operació calculada per Rocaguinarda o Joana Torrelles per alliberar Catalunya. A *La bandera de la muerte*, començada per Balaguer i acabada per Antoni Altadill, fins i tot s'especula sobre la intervenció en l'organització de la revolta d'una societat secreta catalanista de la qual formarien part dues tercers parts dels habitants del Principat.

La Guerra de Successió comparteix una sèrie de trets amb l'anterior però no se li confereix el caràcter de lluita de separació, sinó que s'hi simbolitza el final del país. El protagonisme de l'element popular per sobre del dels militars professionals resulta particularment explícit en el setge de Barcelona. Ja a *Enrique i Mercedes*, de Joan Illas i Vidal, la primera novel·la catalana sobre la guerra, se subratlla que la resistència és popular, fins a extrems que condueixen a l'heroisme de tot un poble que lluita pels seus drets:

una multitud de niños y mujeres, amarillentos y desencajados por el hambre voraz que sufría resignado el pueblo entero, despreciando el diluvio de metralla que acribillábales a montones, plantaron en la brecha reciente una bandera; y al desplegar el viento los pliegues del lienzo, que dibujaba un cráneo, lanzaron un grito de exterminio a sus verdugos, con sus fauces descarnadas.¹¹

En la majoria de textos, es posa l'accent en el caràcter civil dels resistents, dels regiments de la Coronela i en l'esforç heroic dels ciutadans per impedir l'ocupació. En comptes de la reivindicació del militar professional, que hauria conduït a la glorificació d'Antoni de Villarreal, es destaca el paper de Rafael Casanova, perquè, en definitiva,

10. Torno a remetre al meu article, en premsa, «Catalunya i democràcia. El cercle de Víctor Balaguer en 1857-1860».

11. Joan ILLAS. *Enrique y Mercedes. Novela histórica del sitio de Barcelona*. Barcelona: Ignacio Oliveres, 1840, p. 160.

s'hi simbolitza la resistència d'un poble que no cedeix ni davant l'evidència absoluta de la superioritat militar. Casanova és el conseller en cap, el representant legítim del poble, que lluita contra la imposició, contra l'absolutisme, no tan sols contra l'anihilació de les llibertats catalanes, per evitar el final de la nació, sinó també, i d'aquí prové l'anteriorment esmentada presència del seu bust o del seu retrat en locals republicans, contra la derrota de la llibertat. Casanova és el nou Fiveller, la literatura s'encarrega de recordar-ho. Des d'aquest concepte, el poble català, abandonat pel rei pel qual havia apostat però que continua lluitant contra l'altre rei, compendi dels dos absolutismes més propers en l'Europa setcentista, el francès i l'espanyol, protagonitza un episodi destacat en la lluita eterna per la llibertat. A aquest concepte, per a ell sagrat, es referia Víctor Balaguer en el passatge català d'un recorregut per la Història de la humanitat:

La veig ífilla del cel! en Barcelona un dia
 vestir del conseller la xia i la gramalla,
 la veig dels catalans ser lo pendó i la guia
 als porucs animant, corrent per la muralla,
 llores tenyits de sang pels moribunds collint,
 mentre per totes parts vomiten la metralla
 los canons de Felip quint.

I sols la veig fugir, rompent ceptre i corona,
 quan ja lo sabre lluent del dictador soldat
 al poble català la ciutadela dóna,
 mentres crema el botxí les lleis de Barcelona,
 que un poble tot ho perd, quan perd la llibertat.¹²

Catalunya i llibertat defensades per un poble, per al qual aquests dos conceptes són consubstancials, contra uns reis que les agredeixen. Aquest és el significat distintiu que la literatura catalanista va furnir a les guerres modernes, en oposició a les medievals. S'hi afegeix, com a conflicte de transició, el que va enfrontar la Generalitat contra Joan II. En la guerra o en la pau, el poble, a través dels seus representants —Fiveller, Claris, Casanova— o anònimament si hi és requerit, de-

12. Víctor BALAGUER. «Homenatge i record. Al general Espartero». A: *Lo trobador de Montserrat*. Barcelona: Llibreria de Salvador Manero, p. 23.

fensa aquests principis, perquè, per a aquesta literatura, Catalunya és precisament això, llibertat.

La fixació popular d'aquesta concepció es produeix a partir del desenvolupament de catalanisme polític, quan la celebració de l'Onze de Setembre esdevé un ritual en centres i casinos catalanistes i republicans. Pere Anguera, en un llibre que estarem molt de temps a digerir per la quantitat d'informació que conté i la seva qualitat,¹³ va mostrar que s'hi representaven, s'hi recitaven i s'hi cantaven els textos esdevinguts clàssics de la commemoració. *Mestre Oleguer*, d'Àngel Guimerà, *El fossar de les Moreres*, de Frederic Soler, i tants d'altres del segle XIX als quals se'n van afegir de nous, com *La cançó dels catalans*, de Víctor Mora, o la dramatització que Lluís Millà va fer de la poesia de Soler. Són els *best* i els *long sellers* de la literatura patriòtica catalana. Els protagonitza el poble contra l'opressió, fins a l'última resistència d'aquell mestre Oleguer, no un militar sinó un home del poble, sol en una barricada del barri de Ribera, que lluitarà fins a la mort per les llibertats catalanes i per la llibertat perquè mestre Oleguer, a començaments del segle XVII, des de la visió d'un escriptor tan crucial com Guimerà, és un home del poble que ho ha perdut tot perquè li ho ha pres un exèrcit invasor:

Tot ho he perdut. Quatre parets negroses
sens porta ni teulat són, ai, la casa
que era mon cell! La mort, com l'ha guarnida!
L'alberg honrat és d'assassins refugi,
que en l'escó de mos avis hi blasfemen,
que en mon llit d'esposalles s'hi rebolquen,
i en lo bressol de mos fillets guarden
les armes amb què ens maten, i el que ens roben!¹⁴

És el monòleg de la resistència agònica de qui no té res a perdre perquè la guerra li ho ha arrabassat tot, i que acaba: «A fora lladres! / Visca la llibertat de Catalunya!».¹⁵

13. Pere ANGUERA. *L'Onze de Setembre. Història de la diada (1886-1938)*. Barcelona: Centre d'Història Contemporània de Catalunya — Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.

14. Àngel GUIMERÀ. *Mestre Oleguer*. 13a edició. Barcelona: Impremta La Renaixensa, s. d., p. 11.

15. *Ibidem*, p. 15.